

*A megtorlás**„Az elnyomás csapatban károgo... mint dögre száll”*

III. rész

LÉT-NEMLÉT PEREMÉN

ét-nemlét küszöbére jutni. Szembenézni a halállal! Hogy azért kell meghalnod, mert ember voltál. Azért kell meghalnod, mert szeretted hazádat. És védted azt! Küzdöttél érte. És szabadságot követeltél neki. Szembefordultál az eltipró hatalommal, Lenin és Sztálin szörnyű ember- és lélektipró eszmébirodalmával. És annak magyarországi megbízottjaival. Mert azonosultál a népeddel. És akartad, hogy ez a nép újra ön-maga ura lehessen. Ezért jutottál ide, és ezért kell életeddel fizetned.

1956 decemberétől, 1957 januárjától, februárjától beindult a gyilkos gépezet. Futószalagon gyártották a halálos ítéleteket, naponta ácsolták a bitófákat, s hosszú sorokban kanyarogtak a halálra kiszemeltek, meneteltek életük, földi létük kényszerrel kijelölt pereme felé. Fogytak az órák, a percek, lelkükben zakatoltak az időórák, jelezve, hogy közeledik az az utolsó pillanat, amikor bekövetkezik a vég. A vég, melyben nem a teremtés törvénye, nem az isteni akarat testesül meg.

Már a forradalom alatt öltek. Nemcsak orvul, védfalak mögül az utcán tüntetőkre, hanem a „törvényesség” eszközeivel is. Erről keveset szól a krónika.

Egy Bátky Ferenc nevű barátom, aki ma is él még Csongrádon, elmesélte, hogy ő katona volt, és Kecskeméten szolgált, és átállak a forradalomhoz, és rögtön letartóztatták őket, s az ottani körzeti hadtest parancsnoka, egy tábornok, halálra ítélte őket. Ők katonai bíróságon voltak. És a parancsnok volt az elnök, s úgy volt, hogy másnap reggel kivégzik őket. Őt a szovjet hadsereg védelme alatt halálra ítélték. És a következőképpen menekült meg. A nap délutánján jött egy hattagú jugoszláv újságíró küldöttség. Erről egyébként a szegedi eseményekben is szó van, mert ide jöttek először. Az ávóhoz mentek – ez 23-án vagy 24-én volt, s az ávó adta őket mint kommunistákat tovább –, az adott nekik kocsit, és küldte őket Kecskemétre. Gyurkó másnap vagy harmadnap Pestre küldte őket. S Bátky azt mondja, ennek a jugoszláv küldöttségnek volt egy magyar tagja, aki kérte, hogy ő szeretne beszélni egy halálraítélttel, hogy milyen egy ilyen forradalmár, ő még nem találkozott ilyennel. S akkor fölhozták ezt a fiút, Bátky Ferit, és ott beszélgetett vele ez az ember, akit egyébként Apró Mátyásnak hívtak, amit ő később tudott meg, s az újvidéki Fórum Kiadónak volt az igazgatója. Magyar nyelvű kiadó volt, s őt delegálták ebbe az újságíró küldöttségbe mint igazgatót. Innen átmentek Kecskemétre, ott hallgatták meg ezt a Bátkyt. És akkor olyan fordulatot vett azon az éjjelen a forradalom, hogy Gyurkó elmenekült, őket meg kiengedték.

Tehát élve maradtak. S amikor megtörtént a rendszerváltás, kiderítette, hogy hol van ez az Apró Mátyás. Találkozott vele, megtalálta, Apró Mátyás elmesélte azt, hogy amikor ő ezzel az újságíró küldöttséggel feljutott Pestre, akkor hát hogy mondjam, a baloldali információ hatása alá került, s mindennap előre megmondták, hogy másnap hol lesz akasztás. Megmondták előre két nappal, hogy mi lesz a pártszékháznál, előtte két nappal megmondták, hogy ott akasztások lesznek *(dr Fejér Dénes, Szeged)*.

De ez még csak védekezés volt. Gyilkossággal való védekezés, olyan, mint az egész forradalom – arról az oldalról nézve. Szinte még a bűn is kisebb bűn volt akkor: Amikor még nem csak a bosszú indokolta.

Tomasovszki Bandi villanyszerelő volt, cserélgette az égőket a rendőrnek a kíséretében. Később elvitték az ügyészségre, tudniillik az internálás alatt megfelelő bizonyítékokat tudtak beszerezni, akkor elvitték az ügyészségre, jött a kocsi, felültették az egy megyébe valókat, s elvitték. Később Bandit Nyíregyházára vitték, és kivégezték. A forradalomban való részvétele miatt. Szilágyi Lacival együtt... Én csak ott ismerem meg, lévén nyíregyházi, s én szabolcsi voltam, Nyíregyháza volt a megyei székhelyünk. Az apja az alispáni hivatalban dolgozott régen, az I. világháború idején orosz hadifogságba került, de már itthon volt családja, ott is megnősült, és lett három gyerek. Később, mikor hazajött, a feleségét magával hozta. Az asszony ahogy megtudta, hogy a férje nős volt, visszament, és ez a Bandi, aki kint született Oroszországban, itt maradt. És most meg kellett halnia *(Végső János, Baktalórántháza)*.

Még az sem számított, ha hitted az eszmét. Amúgy is, fényévnyi távolságra járt a rendszer mindenféle eszmétől. Csak egy eszméjük volt már: a gyűlöleté. És most: a bosszúé. A gyűlölettel teli bosszúé.

Naggyal István egy zsidó gyerek volt, értelmes, ízig-vérig hitte a kommunista eszmét. A kórházban, a Mosonyiban mellettem feküdt. S mondtuk neki, hogy Pista, ne, hát... Nem, ő hitte, és úgy is halt meg. Fölakasztották. Úgy halt meg, hogy ő hitte az eszmét. Tisztelem iránta, ha kint járok a temetőben, szoktam vinni egy szál virágot neki *(Deme Attila, Salgótarján)*.

Őltek válogatás nélkül, mindenkit, akire szerintük valamiféle „terbelő” dokumentumot elő tudtak keríteni. Ha nem volt ilyen, kreáltak ők. A cél úgyszemint valamiféle igazságszolgáltatás volt.

A győri Gulyás Lajos bácsival voltam börtönben, Veszprémben, Tapolcán, Váccon, Márianosztrán s a Gyűjtőben, a Markóban. Április táján volt, április-május táján '57-ben. Ez a Lajos bácsi csodálatos ember volt! Teológus korában – ezt mind ott mesélte nekem el, felvidéki gyerek volt –, március 15-én éjszaka fellobogotta piros-fehér-zölddel a faluját. Elfogták persze a csehek, de jelentette a püs-

pöknek, és megúsza. Akkor még úgy ment. Na most aztán később Kisgazdapárti képviselő lett, és amikor széteszlott a Kisgazda Párt, akkor visszavonult, Levélen volt lelkész. Három nagy lánya volt. Na most a szerencsétlent beválasztották a forradalmi tanácsba, és pont ott járt Mosonmagyaróváron, mikor azt a pár ávóst agyonverte a tömeg. Ez a papember, aki a megbocsátást hirdette, hitte, meg akart menteni egy ávóst, és próbálta lebeszélni az embereket, ne tegyék! Átölelte és elvonszolta a félig agyonvert tisztet, aki később ezt levélbe meg is köszönte neki. Úgyhogy amikor letartóztatták, fogalma se volt, hogy mit akarnak tőle. Azon medítált, hogy volt egy muzeális értékű használhatatlan régi török pisztolya valahol az íróasztalán, hogy nem amiatt van-e a baj. Hát nem tudta, hogy mit akarnak tőle. Azt hiszem karácsonykor, vagy szilveszterkor akasztották föl mint gyilkost, mert ugye le volt fényképezve, ahogy az ávóst vonszolja (*Latzay András, Tapolca*).

Ott Tökölön volt egy Bányai Laci nevezetű agronómus, ő volt ezeknek a brigádvezetőjük, vásárosnaményi születésű. Összekötő volt az örök és a téesziroda között, ahol dolgoztunk, a paradicsomföldéken, s ő járt el mindig megkérdezni, hogy mi lesz a másnapi munka. Elengedték egyedül is, kíséret nélkül. Ez addig ment így, míg egyszer megszökött. Erre ott riadóztak, minket is a munkahelyről gyorsan bezavartak. Ő ott a Kis-Duna-ágon valakivel megbeszélte, hogy csónakkal átviszi egy másik helységbe, a Duna másik oldalára. A Szigetről eltűnt, utána körözték, s el is kapták, halálra ítélték és kivégezték. Ez volt a Bányai László bűne, hogy elszökött. Emiatt kellett meghalnia (*Végső János, Baktalórántháza*).

A Kisfogház volt a végrehajtó börtön. A gyilkosságok legfőbb színhelye. Annak az udvarán ácsolták napról napra újra és újra a bitófákat. Mindennap annyit, ahány kivégzés történt.

S akkor jöttek, injekciót adtak, aztán kb. két nap múlva átvittek bennünket a gyűjtőbe, a Kisfogházba. Aztán ott voltam nyolc hónapig. Vártam, hogy mivé válik a halálos ítélet. Az ügyvéd fellebbezett. Viszont folyamatosan hallottuk a kivégzéseket. Ez egyébként egy íratlan szabály volt, hogy ha valakit vittek akasztani, akkor elbúcsúzott hangosan. Akár reggel vitték ki, akár este vitték ki a siralomházból, mert két siralomház volt. Ha egy nap két embert akasztottak, akkor előtte való este kivitték a siralomházba. De ha három embert vagy annál többet, akkor kettőt kivitték, a többit pedig ottan készítették föl. És mielőtt kivitték, akár este, akár közvetlen az akasztófa alá, mindenki elbúcsúzott. Ez egy íratlan szabály volt. Isten veletek, bementa a nevét, most visznek akasztani, és ki-ki vérmérsékletének megfelelően üzent. Ez volt a döbbenet rendszerint. Amikor mindenki lemerevedett a zárkában. Szerintem a döbbenet merevsége tette mozdulatlaná az embereket. S igazán ilyenkor tényleg ráillet az egész Kisfogházra, hogy siralomház. Egy nagy siralomház volt. Volt olyan nap, hogy hét embert akasztottak. És két embert vittek ki közvetlen mellőlem, az egyik a Bakos Gyuláné Salaberet Erzsébet, amazon a napon, novemberben hét embert akasztottak. S őt vitték ki utoljára. Aztán Kati. Az a borzasztó, hogy mindig képileg is visszajön (*Wittner Mária, Budapest*).

Ez az akasztófa fölötti épület volt, és ott kellett lehúzzak három vagy négy hónapot, hallgatva a kivégzéseket. Minden társam kivégzését. Hány gerendát dobtak ki, arra ébredtünk, riadtunk föl. A dobbanásra, és számoltuk, hogy ma hányat végeznek ki. És hallottuk az utolsó sóhajokat, az utolsó búcsúszavaikat. Ez tulajdonképpen a mi megpuhításunkra, a mi megkínzásunkra is szólgált. Mert akkor már nekünk megfellebbezték az életfogytotkat halálra. Azért vittek oda. Abban a 33 fős zárkában, ahol voltam, tán hárman maradtunk életben. Hárman a 33-ból. A másodfokra megjelentek az ügyvédek: Fiúk, készüljenek föl, mert nincs remény! Akkor jött az a tavaszi a rendkívüli ENSZ tárgyalás '57-ben a magyar ügyben. És Kádárék demonstrálni akartak, hogy ők nem ijednek meg még az ENSZ-től sem, s ők bebizonyítják, s kivégeznek bennünket. Úgy hogy annak a bírónak az ítéletét, amelyet nem szoktak súlyosbíítani, most súlyosbították. Négy halálos ítélet született a másodfokon. És mindannyian fölkészültünk, hogy kivégezzenek bennünket. Így hangzott az én ítéletindoklásom: Megérett a kötélre, de fiatal korára való tekintettel még megpróbáljuk őt átnevelni. Ez az én ítéletem volt. Úgyhogy valami csoda folytán, azóta is keresem, hogy mi volt az, életben hagytak. A bírónak úgy látszik meg volt adva a keret, négy kell, és én szimpatikusabb voltam neki (*Rácz József Sándor, Budapest*).

Ebben az időben az volt a rend, hogy az összes ítéletet felülvizsgálta a legfőbb ügyész. És akit nem talált elegendőképpen megbüntettetnek, azt visszaadta a legfelsőbb bíróság külön tanácsára, s azok ítélték halálra őket. Szinte minden hónapban volt tíz-tizenöt olyan tárgyalása a külön tanácsnak, ahol a 13–15 év helyett halálbüntetést hoztak. 1957–58-ban a legfelsőbb bíró volt a vérengző ember, aki ha valami olyat talált, abban a pillanatban lecsapott. A mellettem levő zárkában volt egy ügyvéd, aki elég buta volt ahhoz, hogy harmincezer forintért hazajöjjön, s itthon az orosz tankok, illetve az orosz gépkocsik rendszámát írja fel, s azt juttassa el a megbízóihoz, a nyugati titkosszolgálatokhoz. Előbb 13 évre ítélték. Aztán felakasztották. Egy másik ügyvédre is emlékszem, akivel gyakorta beszélgettem, ő pedig a sétapálcájával az egyik kispesti ávós tisztet nadrágolta el, miután már felakasztották, és meg is halt a tiszt. Arra ment, meglátta a hulláját, és hullagyalázást követett el. Halálra ítélték. Egy ilyen körömszaggató tiszt lehetett, elég magas, őrnagyi vagy alezredesi ranggal (*Bán István, Nyíregyháza*).

Négyen voltunk egy cellában. Egy Bajami Misi nevű egyetemista, aki zeneszerző volt, egy Rozgonyi Géza nevű őrmester, én és a bátyám. Misi meg Géza közeli rokonok voltak. Az egyik este azt mondja Géza Misinek: Misike láttam édesapádat a halálraítéltek között sétálni. Hogy láthattad, az én apám nyugaton van, nincs itthon! Láttam az édesapádat, a halálraítéltek között sétált! Akik kívülről jöttek be, lekaparták a festéket a folyosó üvegéről, és végignézhatték a kivégzéseket. Minthogy minket sose engedtek ki, de Géza abban a csoportban dolgozott, megvolt az a lehetősége, hogy láthatta, ahogy sétáltak a rabok. Hát persze, hogy megismerte a nagybátyját. Misikének 12 éves ítélete volt. Az édesapa – hajóskapitány – kint volt Bécsben. Hallottuk, többeket hazaloptak a nyugati világból. Így lophatták haza a Misike apját is. Mindent megpróbált Misi, hogy találkozhassék

az apjával a börtönparancsnokon keresztül, mígnem egy reggel láttuk elvinni. Pont akkor a harmadik emeleten, ahol laktunk, fölkapaszzkodtunk egymásra, akkor le lehetett látni az udvar egy részébe. Amint néztük fönről, akkor látta az édesapját, amint viszik el. Egy olyan saroglyaszerű valamire, amin később éppen a kenyereket hozták föl a pékségből, arra ráfektették, rádobtak egy pokrócot, és vitték a hullaházba. S amikor lejöttünk, és álltunk sorba a munkabeosztásnál, akkor egy őr odajött, és azt mondta: fiatalember, én ki voltam rendelve a kivégzéshez, láttam az apját meghalni, és mondom magának, hogy nagy emberként halt meg. Istenem, milyen is lehetett a gyerek lelke, aki 22 vagy 23 éves volt akkor (*Hóka Ernő, Budapest–New York*).

Bogár volt a foglalkozás szerinti hóhér. No meg a Karácsonyi. Bogár amikor egyszer benézett, itt kinyílt a tátika. Egy darabig nézett, nézett, egy ilyen fekete pofa volt, aztán bámult befele, amikor becsukódott a tátika, osztán annyira bámult, hogy hátat fordítottam. Becsuklódott a tátika, s akkor Kati mondja: Biztos a hóhér. Amikor jött a smasszer, kérdeztem tőle, hogy ki volt ez a fekete pasas? Azt mondja: a hóhér! S mit akart? Térképet vett rólunk? Egyébként a smasszerok között is volt ilyen hóhérségéd, ott, a siralomházban volt dolgom eggyel. Kovács-csal. Amikor legelőször kezdtek beadni könyveket, és akkor még négyen voltunk halálraítéltek a zárkában, és beadtak egy könyvet. S mondom a smasszernak: négyen vagyunk! Persze, becsapta az ajtót. S mondom: mit kezdünk négyen egy könyvvel. Magyarazza meg! Én nagyon szeretek olvasni, de magamnak. Magamnak szeretek olvasni. Hát nem adtak csak egyet. Másnap reggel mondom a Katinak: elmegyek a nevelőhöz. S akkor kikopogtam, és mondom a Kovácsnak, kérek nevelői kihallgatást. Azt mondja nekem: Na, jöjjön! Én mentem. S akkor nem vitt át a Csillagba, hanem volt egy vasajtó, akkor egy vasajtó zárta le a Kisfogház épületét a főépülettől, nem vitt át a vasajtón, hanem kinyit egy ajtót, s akkor egy nagy hodály, ez a kép nem mosódik ki belőlem soha az életben, egy nagy hodályba vitt be, s a hodályba félig elosztva egy sötét függöny volt, s a függöny előtt volt egy asztal. S akkor behív baloldalra egy folyosóra, s a folyosóról balra nyílt egy vasrácsos ajtó, kettő volt, mindjárt az elsőbe vittek be, s oda belökött, rámmárta az ajtót. Akkor felmértem, az ajtóval szemben a földön volt egy szalmazsák, baloldalt a falban volt egy beépített asztal meg egy beépített ülőalkalmatosság. S abban a pillanatban rájöttem, hogy én a siralomházban vagyok. S kivertem a balhét. Elkezdtem üvölni. Majd jön vissza Kovács harmadmagával, egy kényyszerzubbonyal. És hát jó tíz perc azért kellett, amíg az a három pali bedugott a kényyszerzubbonyba, én erősen tiltakoztam. De akkor, mikor behúztak a kényyszerzubbonyba, így hátra a kezemet, én akkor láttam először kényyszerzubbonyt. Igazán azóta sem. Széles szíjakban végződik. S akkor beszíjazott, hátraszíjazott kéz, s rálökött a szalmazsákra. Az ajtó valószínű nyitva volt. És ez olyan szeptember vége, október eleje lehetett. Én gondolkodtam sokat ezen. Szadista állat. Nemsokára, olyan tizenöt perc múlva hozták a Katit. De őt már kényyszerzubbonyban. S akkor dél felé jött az orvos, egy személtáda, s akkor mondtam a nevelőnek, hogy én hozzá kérezkedtem, és idehoztak. Törzsőrmester volt. S amikor

tiltakoztam, akkor hozott egy kényszerzubbonyt is. És akkor kiszedtek bennünket a kényszerzubbonyból, és elvittek kihallgatásra, hogy mit kérünk. És akkor azt mondtam, tegnap kaptunk egy darab könyvet négyen. És miután senki nem tud mit kezdeni ezzel a könyvvel, s azért volt az emberben egy olyan, hogy nem akarta magához venni a könyvet, hogy a másik három ne kapja meg, és akkor mondom, ki van téve a rabparancs, nem beszélünk az ügyről, az ügyünkről, tessék mondani, mivel kéne foglalkoznunk. Hogy ne szegiük meg a rabparancsot. Beszél-gessünk az ítéletünkről? (*Wittner Mária, Budapest*).

Kivitték őket a halálos zárkába, és tudom, hogy nagycsütörtökön reggel végez-ték ki őket. Olyankor a börtönt nem ébresztették. Ha a börtönt nem ébresztették, akkor az annyit jelentett, hogy kivégzés van. A Kisfogháznak az udvarán kis be-tonlukakat fúrtak, amelyikbe annyi fát állítottak be, amennyi kivégzés volt akkor nap. Amikor a halálraíteltet vitték kivégzésre, föl kellett lépnie erre a lépcsőre. A pribékek két hurkot tettek a lábára. Amikor mondta a bíró, hogy ítéletvégrehaj-tásra átadom, akkor a hóhér tette a nyakába a kötelet, s amikor az akasztásnak a halálos része megtörtént, a két pribék meghúzta alul a csigát, a hóhér megemel-te és kifordította az elítélt fejét, mert úgy megszakad a verőér, és pár perc múlva beáll a halál. Az amerikai kivégzési szisztéma, hogy hagyják csüngni a kötélén. Nálunk nem, nálunk ölték az embert, mert a kötél csak 60 centi volt, csak egy hurok volt, és semmi más. Ott volt benne a nyak, az volt csak a szerepe. Akkor odamegy az orvos, mert addig el nem hagyhatják a területet, amíg az orvos nem regisztrálja, hogy ennyi és ennyi perckor beállt a halál. Általában fordított sor-rendben akasztanak, és a legsúlyosabb ítéletűnek végig kell néznie társainak a ha-lálát. Utána, amikor leszedték őket, akkor – ha kevésről volt szó – volt nekik két-három fonott kosaruk, amit két rab cipelt, benne a fölakasztott ember, elvitték hátra. A kórházépület mögött volt egy épület, amit mi úgy hívtunk, hogy vigyor-gó, mert általában eltorzul a halott embernek az arca. Na így vitték ezeket el, és amikor ez a reggeli dolog lezajlott, akkor történt a börtönben a nyitás, hogy ki-kutyázzák a cellaajtókat. Akkor mindenki megy a dolgára, adnak be vizet, nem volt angol véce. Van a tribli rendszer, egy ilyen nagy vasfazékszerűség tetővel, és abba gyűjtöttük, ami ürülékként kijött a zárkatársakból, meg azt a pici mos-dóvizet, akkor ment a vonat, vitték a matériát a sarokba leönteni (*Hóka Ernő, Budapest–New York*).

Vidéken is történtek kivégzések. Sőt: a legrettenetesebb brutalitással is egyik-másik al-kalommal. Az egyik legrettenetesebb, legdühöngőbb bosszúsarkallta kivégzés Békéscsabán történt. Ott, ahol olyan nehéz volt megfékezni a szegény nép elégedetlenségét. Példát kel-lett statuálni! Borzalmasat! Rettenetesen!

Pestről is jöttek le, itt volt Münnich, a kivégzésen is jelen volt. Hetven-hetven lövedéket eresztettek bele a két kivégzettbe. A sírásó elmondta később, hogy ki-vitték két gyalulatlan deszkával eltemeti őket, nem volt arcuk. Egy luk volt ott. Ebből a dobtáros géppisztolyból három méterről mind a hetven lövedéket bele-

eresztették a fejükbe. Máty Erzsébet, kivégezték Békéscsabán '57. február 2-án. Farkas Mihály, honvédfőhadnagy, kivégezték ugyancsak február 2-án. Erzsikének a haja még hosszú ideig itt volt. Nagy nyárfák voltak. Ennek a lánynak – van állítólag Békéscsabán fénykép róla – a haja benne volt még hosszú ideig a fa kérgében. A sírjukat – a régi sírjukat – simára taposták, szemetet hordtak rá. Aztán egy ember, Váta Pál titokban járt ki, s letartóztatták ezért. Most itt van a sírjuk, ahol kivégezték őket. Azért estek áldozatul, mert Békés megye nem adta meg magát, sorozatos tüntetések voltak. Mikor ezeket kivégezték, utána csendesültek le. Még februárban is tartották magukat az emberek Békés megyében (*Fekete Pál, Békéscsaba*).

Itt búcsúlevélről szó nem lehetett. Se írni, semmit nem lehetett. Itt nem volt lehetőség búcsúlevélíráásra, semmire lehetőség nem volt. Itt kiszóltatták az embert, eljött az idő, az óra, menni kellett. Itt nem tudott búcsúzkodni senki. Sajnos, csak a cellatársától, akitől elvitték, hát... Előző este még nem tudta, hogy holnap reggel... Nem tudta senki, senki. Kinyílt a cella, és már vitték is, és az azt jelenti, hogy már elment. Annak a másodfokú tárgyalásnak, amely már elő volt készítve, már mindenki tudta, hogy mi lesz a vége. Tudták a bírák, ezek, ezek az ítéletek ezek általában a pártpolitikai bizottság által megszerkesztett ítéletek voltak, megkövetelték, hogy nagyon súlyos ítéleteket hozzon a bíróság, s a bíróság erre, hát mindenre akad szennyes ember, erre is akadtak olyan emberek, akik sorra hozták a halálos ítéleteket (*Forgách Ferenc, Budapest*).

Tisza Kálmán miniszterelnöksége alatt hozott törvény, hogy 18 éven aluli embert semmilyen körülmények között kivégezni nem lehet. Ezt – Kádár János, Apró és Münnich, még csak nem is a Központi Bizottság ülésén, hanem csak hárman összeültek – megváltoztatták, s azt mondták, hogy 14 éven felül föl lehet akasztani embereket. Erre példa a Mansfeld Péter ügye. Mansfeld Péter a halálos ítéletet fiatalkorúan kapta, 18 év alatt, nem végezték ki, de kivégezhatték volna. Mert kivégeztek egy csomó hasonló korú fiatal. Meg agyonverték egy csomót, akikről nincs papír, csak az van, hogy elhalálozott. Ugye a gyűjtőben van egy külön névsor, amit összegyűjtöttem, hogy a Gyűjtőben elhalálozott. Jászberényben elhalálozott. De hogy most tüdőbajt kapott vagy vesebajt kapott, vagy mi, erről nincsen semmi. Csak elhalálozott. Máshova be van írva, hogy kivégezték. Na, most ez a Mansfeld Péter megérte a nagykorúságot azért, mert rendkívüli módon szerettek akasztani ezek ünnepnapokon. S azért akasztották fel március 21-én, holott ő betöltötte már 18-án a tizennyolcadik évét, mert ünnepnapokon szerettek akasztani. Március 21-e pedig a Magyar Tanácsköztársaság évfordulója. Április 4-én '58-ban 21 embert akasztottak föl. Az április 4-ei felszabadulásnak az emlékére (*Fekete Pál, Békéscsaba*).

Nehéz volt azt átélni, amikor naponként búcsúztak a kivégzésre vitt bajtársak. És búcsúztak tőlünk. Hogy „Nem árultam el a hazámat! Mécséri János vagyok, nem árultam el a hazámat, csak azt tettem, ami a kötelességem! Nem kértem kegyelmet, a családra vigyázzatok! Isten veletek, bajtársak!” Összesen 17-et vagy 18-at számoltam meg a Kisfogházban levő rabságom alatt, akiket vittek kivégezni,

és hangos szóval búcsúztak a többi zárkatársaktól! Tudták, hogy igaz ügyért harcoltak, és tudták, hogy aljasok, akik elítélik őket. És még egy nagyon fontos, hogy ha ezt merték mondani, azzal ugyan a családjukat kockáztatták, azt ők tudták, hogy a család kockáztatva lesz, de mégis úgy érezték, hogy tartoznak ezzel a sors-társaknak. Ez a típusú szolidaritás, talán, ez ma már nincs is (*Márton András, Budapest*).

Akkor sem roppantam meg az isten kegyelméből, amikor mindennap hallanom kellett a kivégzéseket. Az Obersovszky-perben Gönczi, Losonczi és Nagy Sándor kivégzése történt június 26-án. Hallottam, amikor Gönczi, mert látni nem láthatam, Gönczi megrúgta Karácsony őrmestert, és az összeesett. Utána mégis kivitték, és felakasztották Biskuné szeme láttára. Két nappal később, 28-án Tóth Ilonát akasztották fel, az pedig úgy történt, hogy a hajnali órákban, öt és fél hat között elindult a menet, Karácsony főörzsőrmester az egyik oldalon, a másik oldalon a hóhérlegény, aki nem Karácsony őrmester volt, hanem a társa, fogták karon a vékony, sovány, magas doktornőt, aki ebben a menetben az apostoli hitvallást mondta semmivel sem törődve. Ezt jól hallottam. Amikor vallotta a rideg falak között: Hiszek egy Istenben, Mindenható Atyában, mennynek és földnek a teremtőjében. Megdöbbenő, annyi hazugságot írtak erről a nagyon bátor és mindenkiért élő doktornőről, én ezeket a szavakat sohase fogom elfelejteni, és tudom, hogy szerette volna megmenteni a családos embereket, Gönczit és Losonczi, azért áldozta volna fel az életét, de nagyon-nagyot tévedett, mert nem gondolta, hogy a legszörnyűbb pribékek kezén nem lehet áldozatot hozni (*Bán István, Nyíregyháza*).

Én egyetlenegy embert nem ismertem, aki gyáva lett volna. Tőlem se vittek el olyan embert, aki félt volna, és sírt volna, hogy nem megy, vagy énbelem kapaszkodott volna, mikor szólították, kinyitották az ajtót, engem átölelt, és mikor már elköszöntünk, hogy ne ment volna ki. Nem, maga lépett ki a zárka ajtón, és úgy fogták meg kint, belekaroltak jobbról, balról, és vitték, és ott is elköszönt, szervusztok barátaim, a hazámért halok meg, Isten veletek és ehhez hasonló. Volt olyan is, olyan búcsúzó, aki szidalmazta azt a társadalmi rendszert, a bírót, de ez volt a legritkább. Tehát inkább megható volt, mindenki belső érzéséből, érzelmeiből úgy adott visszhangot az otthagytaknak, hogy szinte erő adjon még azoknak, akik ugyanarra a menetre várnak, amiben ő most már részesült. Már elől megy a végső cél felé, őt már fölteszik a dobogóra és fölléptetik. A kötelet ráteszik a nyakára, és vége az életnek. Hát, ez egy döbbenetes dolog volt, és hány ilyen bajtársam ment el. Hányat kellett naponta megkönynyezni. Tehát tulajdonképpen az ember mindennap szinte újból kezdte az életét élni. Azoktól az emberektől búcsúzkodni, egy újabb embertől búcsúzni, azoknak az élményét, életét átélni, ami velük történt, a velük eltöltött időszakra visszaemlékezni, hát szóval egy olyan káosz volt, egy olyan förtelmes káosz, amivel az embernek külön erő kellett ahhoz, hogy ebből kibontakozzon, és lássa a normális célt, hogy hova fog ez egyáltalán vezetni. Hát mi lesz ennek a vége? (*Forgách Ferenc, Budapest*).

Ki-ki vérmérsékletének megfelelően üzent. Olyan is volt, aki a Himnuszt énekelte. Volt, aki éltette a hazát. Volt viszont, aki azt mondta, hogy bosszuljatok meg, vagy ne felejtsetek el soha. Ki-ki vérmérséklete szerint. Én nem felejttem el egyiket sem. Mert ez a mi feladatunk, továbbadni a tisztesség keretei között (*Wittner Mária, Budapest*).

Miklós elsősorban jó ember volt. Egy rendkívül érzékeny, gyöngéd, az embereket nagyon szerető, nagyon demokratikus beállítottságú. Tehát annak ellenére, hogy ő egy nagypolgári családból származott, mert hát ez az orvos família, német gimnáziumba járaták, tehát valóban ezen a szinten nevelkedett, de rendkívül demokratikus volt, én nem is láttam senkit, akinek az egyszerű emberekhez ilyen köze lett volna, mint neki. Ő mindenkivel szót értett, s mindenki nagyon szerette is. Ami az ideológiát illeti, kezdetben a Kommunista Párthoz csatlakozott, abban erősen befolyásolta az, hogy az apját megölték, meg mindaz, amin keresztülment. Munkaszolgálatos volt, méghozzá valahol Erdélyben, valami fakitermelésre vitték őket, ugye szerencsésebb volt, mintha a Donhoz vitték volna. Őneki tulajdonképpen nem voltak identitás problémái, teljes egészében a magyar néphez tartozónak tartotta magát, ez a család nagyon asszimilálódott család volt, már korán áttértek az evangélikus hitre, és az egész magyar értelmiségbe nagyon betagozódtak. Juhász Gyulától Karinthyig különböző emberekkel nagyon jó viszonyban voltak, ahogy egyszer Miklós mondta, Adyt annyit emlegették náluk, mintha náluk lakna. Ady volt a családunknak az ideálja. Amikor a Gimes szülők fiatalok voltak, tulajdonképpen amikor a Galilei Kör megalakult, annak voltak a titkárai meg elnökei. A mamája is meg a papája is. Úgyhogy ilyen elkötelezett, a magyar kultúrának elkötelezett emberei voltak. Nagyon műveltek, és ez is bizonyította. A papája az úgy ment el, mint ahogy a mamája később elmesélte, hogy ő azt mondta, ne vonuljon be, hanem próbáljon valahogy elbújni, s ő azt mondta, egy orvost nem érhet semmi baj, nem számolhat azzal a sorssal. Miklós nagyon művelt volt. Olvasott, voltak írói ambíciói is, egyszer a börtönből írta még, hogy nagy kedve van írni. Követi a magyar értelmiség útját a század elejétől mostanig. Ő nagyon szabadon gondolkodó, hihetetlenül okos ember volt, azért gondolom, hamar átlátta ezt az egészet (*Halda Aliz, Budapest*).

Fónai Jenő barátom életfogytos volt, ő halálra volt ítélve, kegyelmet kapott, s egy zárkába kerültünk Jenővel. Ő a Honvédban síezett, ismertük azért régebből is egymást. Ezeknek az embereknek – azt kellett mondjam – már megnyugvás lehetett, hogy nem akasztották föl. Azon nem tudtak napirendre térni, hogy miért ítélték őket halálra! Hogy miért utaztak arra, hogy az életüket elvegyék, mikor ők nem csináltak semmi olyat, ami súlyos ítéletet vont volna maga után. Ez bántotta őket. Ez volt az a csúfos politika, amit a Kádárék csináltak... Ott van a Mansfeld Péter. Én nem ismertem őt, de megvan a jegyzőkönyv, a halálos ítélet, végrehajtási ítéletre van jegyzőkönyv, hát tizenhárom percig szenvedett a kötélén! Megvárták azt, amíg tizennyolc éves lesz, betöltött tizennyolc évet, s akkor ölték meg. Amikor elkövette azt, amiért halálra ítélték, akkor volt tizenhárom éves. Hát akkor erre mit lehet mondani? (*Juhász Attila, Salgótarján*).

Havrila Béláné Stikker Katalin. Törékeny kis teremtés volt ő. Mindenütt együtt voltunk, együtt szereltük le a... kapitányságot, de együtt voltunk, és egyébként neki egy baja volt, elvált ő, és volt neki egy vőlegénye. Kint volt Svájcban, oda mentek tovább, és az Attila is... S akkor a vőlegénye hazahívta, mikor Kádár büntetlenséget ígért. Kati mesélte nekem. Kati szerette a fiút, sokat sírt a Péterért. És hazajött a Kati. Svájcból jött haza március előtt. Beleszaladt a halálba. Soha nem felejttem el, amikor vitték akasztani. Az utolsó éjszakát átbeszéltük, nem tudom, miket, sok mindent, de amikor elbúcsúztunk, kinyílt az ajtó, aztán... S aztán a két hóhér megragadta, s az utolsó kép, ami bennem él, hogy ugyanaz a büszke fejtartás, ami volt neki, csak hát ugye. Mikor becsapódott az ajtó, nem is tudom, szerintem nem voltam magamnál. Mert nekiestem az ajtónak, és elkezdtem verni, ne vigyék el, hozzák vissza. Néha olyan irreális dolgokat tud csinálni az ember. Hogy tudván tudja az ember, hogy nem fogják visszahozni, és mégis. És akkor aztán elájultam. Abban az időben elég sokat elájultam. Valószínű alacsony volt a vérnyomásom, a fürdőben volt amikor arra ébredtem fel, hogy Kati mondja: ...mint aki az ájulásból ébred. De hogy aztán a fegyőr hogy jött be, hogy térítettek eszméletre... Mindegyik érintett, de igazán ez volt, ami nagyon érintett, aztán az a döbbenetes, hogy amikor egy olyan sétaudvarunk volt, hogy félkör alakban narancsszeletek voltak, s mindeniken volt egy ajtó, s akkor én ott sírtam. Teljesen ki voltam borulva, és akkor valószínű meghallották, s valamelyik benézett, mért sírok. Arra emlékszem, azt mondtam, ez úgy benne volt az emberben, ne haragudjatok fiúk, én nem tehetek róla, hogy életben hagytak. S tudja milyen volt az az érzés? Hogy négyen voltunk halálra ítélve, s egyedül én maradtam életben. Sokszor feltettem a kérdést: Miért? Miért én? Miért én? S ez a kérdés megválaszolatlan marad nekem mindig (*Wittner Mária, Budapest*).

Tóth Ilonka... Az édesanyja istenítette őt, ő pedig istenítette a mamáját... Nagyon jó tanuló volt. Mindent rákentek ezek a gonosz örültek, azért, hogy a vád álljon, és hogy megölhessék. Ez egy hihetetlenül jámbor és tehetséges nő volt... Kezelték. Gyógyszerekkel kezelték. Nem az egyetlen volt, akivel – voltak különböző trükkök erre – elmondatták, amit akartak. Elmondatták velük, hogy mi az, amit neki mondania kell, és ha nem mondta el, akkor visszazárták, aztán megint éjszaka fölébresztették. Gyenes Judittal, Rajknéval is ezt csinálták és a Tóth Ilonkával is. Akkor nem is tudta, hogy mikor van az, amikor a vallomását közvetítik, és a bíróság elítéli. Nem tudták, hogy mikor van az, szóval agymosták közben őket... (*Prágai Dezső, Budapest–München*).

Hát azt hiszem, hogy amikor nap mint nap megérinti az ember lelkét az, hogy már nem sok van hátra az életéből, megpróbál nem foglalkozni a halál gondolatával. És mégis foglalkoztunk vele. Nem akartunk foglalkozni, és mégis mi volt az ördögi az egészben? Hogy egy idő után ide is kezdtek beadni könyveket olvasni. És az az ördögi, hogy olyan könyvet adtak be pl. Stuart Máriát. És amikor elolvastuk a könyvet, azt mondja Kati: Mit gondolsz, nekünk is levágják a hajunkat, ha fölakasztanak? S elgondolkodtam, nem tudom. Hosszú hajam volt, a Katié is váll alá ért. S mondom

neki, hogy tudod mit? Majd megmondjuk a hóhérnak, vigyázzon a hajunkra, mert most fésülködünk. Na most ez így annyiba is maradt. '89-ben azt mondja egyszer nekem valaki, hogy képzeld a férjem mesélte – gondolom olyan fegyőr, aki ott volt az akasztáson –, hogy Kati azt mondta az akasztófa alatt, hogy vigyázzon a hajára, mert most fésülködött. S a szabadulástól meg ettől az eseménytől, de eltelik 32 év, 31 év, és az ember a napi gondokban ezt valahol leteszi vagy elraktározza. S amikor ezt meghalottam, mert ezt nem tudhatta, hogy ott elhangzott kettőnk között a siralomházban, és ez bennem mint egy hetes erősségű földrengés ment volna végbe, és a ködfüggöny így elvonult, s beállt a teljes kép élesben, a jelenet, szinte kívülről láttam magunkat. És ez annyira fölkapart, hogy amikor a vonaton jöttem haza, ott megírtam a *Vigyázz a hajamra* című verset, amelyet Katinak ajánlottam. Ugyanis amikor a Katit elvitték akasztani mellőlem, mi még el se tudtunk búcsúzni, akkor megesküdtem, hogy ha az életben egyszer módom lesz, akkor egy maradandó emléket állítok neki. Én akkor némán esküdtem, remélve azt, hogy egyszer eljön az az idő, amikor beszélhetünk róluk. Nem rólunk, róluk! És én csak ezt csinálom. Ők velünk élnek, ott élnek bennünk, legmélyebben (*Wittner Mária, Budapest*).

B Ö R T Ö N O R S Z Á G

És akik nem kerültek börtönbe?

Voltak, akik a férjükért, édesapjukért, testvérükért aggódtak, szorongtak. Voltak, akik külföldre távozott szeretteikről, barátjukról várták a híreket. Voltak, akiket elbocsátottak munkahelyükről, perifériára, a társadalom peremére szorítottak, taszítottak. Voltak, akiknek szétverték, szétrombolták a családjukat, mert csak így kaphattak munkát, így tudták megmenteni gyermekeiket, önmagukat az éhhaláltól, és így, egyéni élete tönkreteljesítésével is megbüntették az amúgy is megbüntettet. Voltak, akiket kizártak az iskolákból, megfosztottak a tudás, az ismeretszerzés lehetőségétől. Mert az ellenséget – és ki nem volt ellenség a becsületes emberek közül – el kellett butítani, meg kellett fosztani a felemelkedés bármiféle lehetőségétől. És voltak, akik csak vártak, vártak, rejtőzködve, hallgatásba burkolózva vártak, vártak valamire, valami csodára, az isteni gondviselés megmutatkozására, arra, hogy valami történni fog. De:

Azokban is ott ült a félelem.

Gondtalan és megelégedett csak az lebetett, aki a visszatért rendszert képviselte, vagy annak adta el magát. De hányan voltak ezek közül is, akik azt mondták mosva kezeiket, hogy: Másképp nem tehettem. Mert élni kell, mert hideg a tél, vagy mert meleg a nyár; vagy csak egyszerűen: mert számukra csak egy szentség volt, az érvényesülés. A nem szilárd jelelemek mindig oda húznak, ahol jobb nekik.

Kitüntetéses diplomával semmilyen munkakörben nem tudtam, se segédmunkásnak a Chinoinban, se nyomdai korrektornak, sehová a világon engem föl nem vettek. Megfogadtam, hogy az első munkát elvállalom. És peracet árultam hosszú ideig az utcasarkon. Valaki ezt megtudta, valaki, Traufmanné, aki a főiskola könyvtárosa volt, s fel volt háborodva, Trauffmanné, hogy én valamiféle sarlós...

Öt évig tartott ez az állás, s utána megint sehol nem tudtam elhelyezkedni. S akkor Dezsői püspök szerzett nekem a Szakszervezetek Megyei Tanácsánál állást. Elvégeztem a könyvtárosi egyetemet is a Csillagvizsgálóhoz... Még '64-ben probléma volt, hogy a férjem le volt tartóztatva. Mindenkinél így volt, hogy a feleségeket is ütötték. Nagyon szomorú tudtam lenni. Arról soha nem feledkeztem meg, hogy a két év ítéletet nem lehet összetéveszteni a huszonöt évvel. Nagyon fáradt voltam, a gyerekek súlyos betegek voltak, Magdus hat hétig élet-halál küzdelemben volt, úgy hoztam haza a kórházból, hogy 40 fokos láza volt, és saját felelősségre. Azonkívül a lakásunkat egy ávósnek ítélték. Odaítélték. Nehezen viseltem, de nem gondoltam, hogy nekem a legrosszabb. Most furcsa, hogy ezt mondom, de nagyon okos kisgyerek voltam. Emiatt sok szeretetben és csodálatban volt részem. Majdan nagyon jó tanuló voltam a főiskolán. S akkor '57-ben meg kellett tanulnom, hogy ezek nem azok az erények, amikkel az ember el tudja viselni az életet. Tehát megtanultam alázatosnak lenni, megtanultam az emberiséget elfogadni, megtanultam kicsi dolgoknak örülni, megtanultam a magam gyengeségeit elfogadni. Szóval más ember lettem, s ez segített. Nem azt mondom, hogy boldogabb ember lettem. Írtam verseket, amik nagyon-nagyon szomorúak és zaklatottak. A leveleim között is sok a nagyon szomorú. Az más dolog, ha az ember úgy érzi, hogy az erejével nem tud gazdálkodni, s az is más dolog, ha úgy érzi, hogy vele valami szörnyűség történik (*Varga Domokosné Stoze Magda, Budapest*).

Az oktatási osztályon beadtam a kérvényemet, s abban benne van, hogy én hol végeztem. Győrben az orsolyista zárdában, tanítóképzőt, visszadobták, hogy nem taníthatok, mert megfertőzöm az ifjúságot. Menjek Sárszegre kapálni. Hát októberben már Sárszegen sem tudtam volna kapálni. Minden munkát megcsináltam volna. Úgyhogy az almaeladásból éltünk. Másztam a fákat. Városi gyerek voltam. Nem igen másztam addig fára, de most kellett, hogy meg tudjunk élni. Annyira megfáztam, hogy utána kétszer kaptam szívbelhártya gyulladást. Olyan súlyos beteg voltam, hogy Füreden meg is akartak operálni. Ezt mind akkor szedtem össze a megfázástól (*Abrahám Ferencné Nits Zsuzsanna, Celldömölk*).

Munkahelyen mindenben csak azt nézték, hogy az uram. S akkor már másnap nem mehetett oda dolgozni. A József Attila Színházban titkár voltam. Akkor elküldtek az építőiparba, csak éjszakai műszakot vállalhattam. A lányomat nem vették fel a középiskolába például mert az apja '56-os. Vagy főiskolára. Ezek a dolgok a borzasztók. Én nem is ismertem akkor ezeket a börtönéveket, csak úgy hallomásból. Na de amit már én átéltem vagy a család átélt. Ez volt a borzasztó (*Fuhász Attiláné, Salgótarján*).

Én alapjában bíztam az emberekből, mindig is bíztam, az volt az oka, hogy a legkisebb, elkényeztetett gyerek, valamiféleképpen végig kitűnő voltam, eleve mindig azt láttam, hogy az emberek hozzám milyenek. És hat kicsi gyerekkel még a kő is meglágyul. Ezen kívül komoly akciók voltak ezekért a letartóztatottakért... Én egy nagyon homályos dolgot mondok, én nagyon sok embertől kaptam pénzt. És fogalmam sincs, hogy kiktől kaptam. Azt se tudom megmondani, hogy hónapokint, hetenkint, félévkenkint. Volt két sógorom, azokon meg egy barátunkon

keresztül. Nem éhezünk, sőt feljelentettek a szomszédok, hogy a gyerekek almát ettek. Hogy mondjam, később tudtam meg, és nem érdekelt. Például azt is tudtam, hogy jár hozzám egy spicli. De teljesen világosan, most is tudom, ki volt, arra gondoltam, hogy abban az esetben, ha én elkezdek gyanakodni, tönkreteszem a magam idegeit, meggyanúsítom egy barátomat. Én – ahogy most nem tudom neked megmondani, hogy kitől kaptam pénzt – semmi olyant nem mondtam senkinek, amiért aznap az ávóra elvihetett volna. És ennél fogva engem nem érdekelt az, hogy ki a spicli. Én mindenkinek örültem, hogy jött. El lehet gondolni, 26 éves se voltam! Hát tele voltam barátokkal. Voltak olyanok, akik eljártak fát vágni, voltak olyanok, akik megjavították a villanyomat, a Papp Béla barátom, ő még most is jó barátom, jött rendszeresen, de olyanok voltak, akik feljöttek velem vacsorázni, mert ha elviszik az embernek a férjét, még enni sincs kedve. Följöttek, hogy legyen kedvem enni, hogy tudjak szoptatni. Hát voltak sógoraim. Még egy tréfás történet is volt a szomszédal... Ki volt ez? Sógorom. És a tegnap? Sógorom. És ezelőtt? Az is a sógorom. Azt mondta, Vargáné, mit szól a maga férje, ha hazajön, s megtudja, hogy ennyi sógora van. Ezek tényleg a sógoraim voltak. Tele voltam segítő emberekkel. Voltak, akiknek nem volt gyerekük, s velünk töltötték az első karácsonyt, azóta is megvan, Magdi néni, Pista bácsi, feljöttek egy-két napra. Na most, ami nagy vita volt Dombi és én köztem, hogy ő azt mondta, hogy én nem fogom kibírni a hat gyerekkel. És adjak belőlük oda, vagy akár mindet a testvéreinek. Én meg azt mondtam, ha elvitték a férjemet, a gyerekeimet már ne vigyék el! És hát ugye én dolgoztam a színháznál, a kicsi még kicsi volt, egy év múlva vagy másfél év múlva megjelent a nagynéném, ő két gyereket vállalt, a többiek már iskolások voltak, és Panni lányom, ő sajnos egy nagyon jó helyen volt, de egy évig nem volt velünk. Ezt az egyet is sajnáltam. De apja azt akarta, hogy csak a két nagyobb legyen. Írta mindig, sőt, a sógorom jött, hogy aki börtönben van, annak az akarata olyan szent, mint a haldoklóé. Mondtam, hogy ő odabent nem tudhatja, hogy mi van, ő rajtam segíteni nem tud, tehát én azt csinálom, amit jónak találok (*Varga Domokosné Stoze Magda, Budapest*).

Ötvenhét március elsején nekem megszűnt a munkahelyem, mert politikailag megbízhatatlanná váltam. Tehát nekem 57 márciusban megszűnt a munkahelyem, hát az volt, hogy '56-os vagyok, s nem vettek fel utána, nem lehetett irodai munkát vállalni, másfél-két évig. Én tulajdonképpen nem is dolgoztam. Szociális munkásnak jelentkeztem, ebédet kihordani, gyógyszert felírtatni idősebb házaspárokhoz, de azt se lehetett. Úgyhogy én fizikai munkára helyezkedtem el végül, a férjem szövetkezeti tag volt, s oda, a szövetkezetbe vettek föl, úgy hogy fizikai munkán dolgoztam 1960-ig. S '60. januárban kerültem vissza irodába. Addig nem dolgozhattam, csak fizikai munkán. Ez be se számított a nyugdíjunkba. Nem. Ezeket az éveket nem számították be (*Gulyás Árpádné Baragi Sára, Hódmezővásárhely*).

Büntették azokat is, akik kinn maradtak, akiknek nem jutott hely a börtönökben, de tudták, hogy nem az ő embereik.

Jó két évig édesapám munka nélkül volt, mert megtagadta a kórusával a Moszkvában való fellépést. Édesanyám kis fizetéséből éltünk, ahol csak lehetett, ő előadásokat tartott, és az anyai nagyapám kicsi nyugdíjából. Nagyon nagy nehezen, '58-'59-ben kezdett édesapám kisebb felkéréseket kapni, de hát a megpecsételtség megmaradt az én már zenegimnáziumos meg főiskolás koromban is, mindenütt falakba ütköztem. Azért voltak kisebb átjárók ezeken a falakon, egyszerűen a tanári kar egy része, amelyik édesapámmal szimpatizált, az ott segített és tolt engem, ahol tudott. A másik része pedig ott gáncsolt, ahol tudott. Ez teljesen elviselhetetlen volt számomra. Én az életben nem akartam azért elérni vagy nem érni el dolgokat, mert Vass Lajos fia vagyok (*Vass Dániel, Budapest–Lugano*).

Felmondtak azzal, hogy átszervezés. Ötvenhét március 30-án... Elvileg tudomásul kellett venni, nem lehetett ellene apellálni. Ugyanez év szeptemberében: „Építési Minisztérium: Értesítem, hogy a Miniszter elvtárs Öntől az Építőipar Kiváló dolgozója kitüntetését megvonta, mert arra az ellenforradalom alatt tanúsított magatartása következtében érdemtelenné vált. Felhívom, hogy a jelvényeket, valamint az igazolványt igazításágon, a személyzeti osztályán a f. évi okt. hó 5-éig juttassa el. Seregély Aladár helyett: Kárpáti Csaba.” Itt vált egyértelművé, hogy nem átszervezés volt. Az embernek elvették a kenyerét, tehát végeredményben anyagilag kiszolgáltatottá vált (*Ábrahám Ferenc, Szombathely*).

Tömegesen zárták el a fiatalokat a tanulás, a továbbtanulás lehetőségétől.

Akit lefényképeztek a tüntetés közben, az egyszer csak megkapta, hogy összeférhetetlen, orvosképzéssel összeférhetetlen államellenes megnyilvánulása, mit tudom én, valami ilyen szöveg volt, fölfüggesztik egy évre, két évre vagy végleg az egyetemi tanulmányai. Én olyant kaptam, hogy két évre, és akkor két év után akkor föl tudtam vetetni magamat Pestre, a fogászkarra. Az akkor indult, és több évfolyamot kellett beindítani, s másod-harmadéveseket kirúgott ötvenhatosokból szedte össze Balogh professzor, de őt az orvosegyetemnek a szennylapja támadta, hogy: A szegedi és debreceni ellenforradalmárok tündöklése a budapesti fogászkaron. Ez főleg ellene irányult, de bennünket rúgtak ki azonnali hatállyal. Úgyhogy ez aztán a vége volt. Kirúgtak azzal, hogy tanulmányi eredményei elégtelensége miatt, olyan tantárgyak, amelyeneket Szegeden nem is tanultunk, konzerváló fogászat, voltak a fogászkaron ilyen tantárgyak, amit akkor elkezdtünk hallgatni, s majdnem egy évem elveszett, mert harmadévre vettek föl, de úgy, hogy a két tantárgy, amint említettem, első-másodéves anyagok voltak, nem volt nehéz, meg lehetett volna csinálni, de mivel ezekből megállapították, hogy nincs vizsgám, így rúgtak ki. Így rúgtak ki valamennyinket, ez az egész harmadév mint olyan szinte szét is ment. Volt olyan kollégáink, akik valahogy megúszták (*Solyosi József, Szeged*).

Egy közismert ember nevét mondom, Görömbei Andrásét, ki a magyar irodalmi intézetnek jeles, Kossuth-díjas professzora, az ő apja, Görömbei Albert kiskisgazda volt, s a faluban a Kiskisgazda Párt újjászervezésén fáradozott a forradalom nap-

jaiban. Őt elítélték, kétszer borzalmasan-kegyetlenül megverték, utána a Görömbei Bandit nem vették fel Hajdú-Bihar megye egyetlen középiskolájába sem, és később ő ezért ment el Győrbe, és egy egyházi iskolában végezte el a gimnáziumot, s utána annyira enyhül a helyzet, hogy mire az általánost s a gimnáziumot elvégezte, akkorra Bartha János professzor támogatásával be tudott jutni az egyetemre, de az egyetem megkezdése első percétől kezdve egész a rendszerváltozásig figyelték (*Filep István, Debrecen*).

A lányomat se vették fel az iskolába. A gyerekek is megitták a levét. Mert ugye 12 évre a fiam után született egy lányom, hiába tanult, három évig itt dolgozott a gyárban, akkor se vették fel, úgy ment óvónőképzőbe, s már mikor férjhez ment, a gyás alatt sikerült neki tanulni. Egész életünkben, míg nem lett a rendszerváltozás, örök izgalomban, idegileg teljesen kikészítettek bennünket (*Ábrahám Ferencné Nits Zsuzsanna, Cellödömök*).

Amikor az érettségien az érettségi elnök az eredményhirdetés után elmondta a maga búcsúszavait, s akkor a következőket, mondta: Tudjuk, hogy ezzel az osztállyal sok baj volt, de reméljük, hogy hibáitokból tanultatok, gratuláltunk annak, aki közületek kitűnően érettségizett, Lukácsi Hubának, én voltam az osztályból, aki legjobban érettségizett, s reméljük, hogy ő is levonja a következtetést, s a szocialista társadalom hasznos tagjává fog válni. Na de hát az embernek mennyire nem működik sok esetben az önvédelmi ösztöne. Ugye '58 júniusában elmegyek a felvételi vizsgára az ELTE magyar–angol szakára, s akkor még a KISZ bizottságot is képviselte valaki hosszú éveken keresztül, s megkérdezték akkor minden hallgatótól abban az időben, hogy mi a véleménye 1956-ról? Én pedig 18 évesen a következőt mondtam. Szerintem 1956 célja nem az volt, hogy visszaállítsák az imperialista rendszert. Egy igazságtalan diktatúra ellen lázadt fel a nép egyrészt, a másik ok pedig az volt, hogy belegázoltak ennek a népnek a magyarságába. S ezt a meggyalázott magyarságot akarták újra felemelni. Lehet, hogy pontosan nem ezekkel a szavakkal mondtam, de ez volt a lényeg. S na, emlékszem: nem a kapitalizmust visszaállítani, és a magyarságunkat újra megélni. Emlékszem, hogy a hölgy, aki kérdezett, olyan csodálkozva nézett a mellette ülő vizsgáztatóra, valószínűleg azt gondolta, hogy ez az ember hülye. Hülye, hogy 1958-ban már Nagy Imréék kivégzése után vagy nem sokkal előtte valaki ezt így kimondja, hogy kérem szépen ez nem ellenforradalom volt, elegünk volta diktatúrából, igazi szocializmust akartunk, olyan magyar szocializmust. Nem túrték el, mert végül is nem vettek fel az egyetemre, lehet, hogy mások sokkal jobban felvételiztek, minden esetre, ez volt, hogy hely hiány miatt nem vettek fel. Mégegyszer megpróbáltam a következő évben, akkor is visszautasítottak helyhiány miatt. És akkor harmadszorra már szerencsém volt, de akkor már nem Pestre jelentkeztem, hanem a debreceni egyetemre (*Lukácsi Huba, Nagykovács*).

A három egyetemen ötven-hatvanra tehető azoknak a hallgatóknak a száma, akiket több félévre kizártak az egyetemről, az ország összes egyeteméről kizártak. Itt volt pl. Lázár Imre, és nekem volt évfolyamtársam, aki a forradalmi bizottmány sajtóreferense volt, őt el is ítélték három évre, de mikor kikerült a börtön-

ből tíz évnek kellett eltelnie, hogy megengedjék, hogy az egyetemet – az utolsó fél éve volt hátra – befejezze, tanítani sose engedték, csak könyvtárban tudott elhelyezkedni. De tudok olyan példákat mondani, ez már döbbenetes példa, hogy a leveleki református lelkészt kivégezték. Halálra ítélték a győri–mosonmagyaróvári perben, az ő lányát nem vették fel középiskolába, de a Debreceni Református Gimnázium sem vette fel a Bartha Tibor utasítására. És találkoztam olyan esettel, hogy az állatorvosnak a lánya kitűnő tanuló volt, jelentkezett a Kossuth orvosi egyetemre, utána írtak a faluból, hogy ne vegyék fel, mert a forradalom alatt az állatorvos kölcsönadta a motorkerékpárját a forradalmároknak. Nem vették fel, csak majd évekkel később. És akkoriban '56 után, kb. '64–'65-ig a származás szerinti megkülönböztetés úgy változott, hogy a forradalomban résztvevőknek a gyerekeit nem vették fel (*Filep István, Debrecen*).

És volt olyan is, hogy akadtak emberek, akik segíteni próbáltak. Mert a társadalom sohasem azonosul a diktatúrával.

Antall József osztályában érettségiztünk, s kizártak a világ összes egyeteméről, főiskolájáról. Úgy ment, hogy időnként le-letartóztattak minket. S akkor néhány napig benn voltunk Tolnai Lajos utcában. S amikor egyszer kirúgtak, bementem az inasigazgatómhoz, és mondtam hogy négy nap igazolatlan, mert megint letartóztattak, a 15-ös cellában ráírtam a nevemet az ágyra. Ceruzával, de más igazolásom nincs. S akkor mondta Slanik? Vilmos, Nagy Imrész volt, rövid ideig szabadlábban, megint lecsukatták, hogy hát: Fiam, csütörtöktől nem kell iskolába járnod, mert kedden felvételizel Pécsre. Felvételiztem, tanultam ebben a néhány napban, és föl is vettek (*Sárközy Csaba, Budapest*).

A börtönből való szabadulás nem jelentette a normális életbe aló visszalépés, visszahelyezkedés lehetőségét.

Amikor hosszú évek után az ember szabadul, és ez talán nem azt mondom, hogy borzalmasabb, de majdnem olyan borzasztó volt, mint a börtön, mert a megalázottság legsötétebb tónusát kellett átélni. S az az ember, akiben van bizonyos tartás, ezt sokkal nehezebben éli át, mint a belenyugvó ember, a sorsába belenyugvó ember. Mert én mindenig lázadó ember voltam, lázadtam az igazságtalanságok ellen, és ezt sokkal nehezebben élem át. Mint ahogy gyerekkoromban kaptam egy pofont, akkor megvontam a vállam, kaptam még egyet, aztán megvontam a másikat is, s a harmadik pofonnál már csak a belső vállamat vontam meg. Na, ez a vállvonogatás. Ami az ember megalázó sorsára jellemző volt. S ez a dacnak a kifejezése. Egy ideig minden olyan idegen volt, mintha felmentem volna a Holdra. Sok minden megváltozott. A börtönben nem kellett vitatkoznom. Itt meg minden lépésemre ügyelni kellett, hogy vissza ne kapjam, ne kapjak újat. Megmondták, bármit elkövetünk, új ítélet jöhet. A börtönben kimondtam, amit ki kellett mondani. Azzal a jelszóval, hogy az ítéletbe minden belefér. Amikor az

embernek vannak spontán kimondott gondolatai, akkor azokra nem nagyon lehet ügyelni. Nem beszélve arról, hogy nem tudtam, nem tudtuk, hogy melyik bokor rezdül meg, képletesen mondva. Olyan világot teremtettek, hogy az ember megpróbált még önmagában is kételkedni. Nehéz volt egy ilyen világban élni (*Wittner Mária, Budapest*).

Voltak, akiket rendőri felügyelet alá helyeztek.

„Határozat Ábrahám Ferenc, 28. aug. Celldömölki születésű, nős családi állapotú, műszaki vezető, foglalkozás. Előző foglalkozás, Szem. ig. száma, Plopis Katalin, anyja, Celldömölk, Hámán Kató utca 4. szám alatti lakos, az 1/1958. számú rendelet alapján lakóhelyén rendőrségi felügyelet alá helyezem. Az állandó bejelentett lakásából 23 órától 5 óráig nem engedélyezi meg, hogy hatósági előzetes engedély nélkül elhagyja azt. Gyűléseket, összejöveteleket, mozit, színházat, sport- és kultúrrendezvényeket, italboltokat, szórakozó, szavazó helyiségeket, piacokat, vásárokat és egyéb nem látogathat.” Gyakorlatilag nem mehetett sehova az ember, kivéve a munkahelyére. S akkor ezen kívül, itt van ez a kis könyvecske, jellemző a színvonalára az egésznek, éjszakáról éjszakára felzavartak bennünket. A lakásunkban ellenőrizni, hogy otthon vagyunk-e (*Ábrahám Ferenc, Celldömölk*).

Idegileg készítettek ki bennünket. Jöttek minden éjjel, hol éjfél előtt, hol éjfél után, úgyhogy már le se mertünk feküdni. Nyitva kellett hagyni a kaput, s már amikor jöttek az utcán, gumibottal kezdték verni az ablakot, és mire jöttek, ott köllött az ajtóban állnunk, és akkor aláírni a papiroost, meg ők is aláírták, hogy ott vagyunk. Hat hónapon keresztül. Totál kikészítettek bennünket (*Ábrahám Ferencné Nits Zsuzsanna, Celldömölk*).

A rendőrök azok általában két óra után jöttek hajnalban. Nekem ott volt két apró gyerek, a csengőfrász innen eredt. Megnyomják éjszaka kettőkor a csengőt, és hát bejöttek oda, ez meg az, érdekes véletlenek voltak. A bátyám kereskedő volt, volt, hogy a nagykereskedőtől hordták át az árut, nem messze voltak egymástól. Az, aki kijött hozzám, azt ismerte. Nagyon rendes ember volt, rendes lett, bevallotta nekem, nem tudott elhelyezkedni, s elment rendőrnek. És akkor nagyon sokszor beszélgettünk. Végül már megkínáltam egy pohár borral, megittuk, leírta, hogy itt van. Az apámnak a szemibe vágta, apám értelmes, becsületes, tisztességes ember volt. Ellenforradalmár fia meg ez meg az. Apám mondta nekem egyszer majdnem könnyes szemekkel. Végeredményben szerencsére olyan családból származom, apámat tisztelték, nyolcvanhat éves korában halt meg, ő hozta az első sílécet oda a telepre, sível 26 éves korában kijött velünk a lejtőkön csúszkálni. Méhészkedett. Mi iskolába jártunk, s az volt az első középiskola Tarjánban. Hát addig csak polgári iskola volt. Addig. Elmentem kereskedelmi szaktanfolyamra. Nagyon jó iskola volt, a könyvelést megtanították. Ami kell egy kereskedőnek. És akkor megindult Tarjánban a gimnázium, beiratkoztam. Ez a ballagó tarisznyám. Azon legalább húsz kislány dolgozott. Ez a világ első szalagja. Egyszer Erdély a gimnazistáknak... Ez jelenti azt, hogy érettségi előtt állunk. Nem akartam leutánozni, s csináltunk egy szalagot (*Csákvári László, Salgótarján*).

Indoklás: „Nevezett az ellenforradalom ideje alatt ellenforradalmi tevékenységet fejtett ki. Nyíltan uszított a kommunisták ellen, és követelte azok eltávolítását, és a szovjet csapatok Magyarország területéről való kivonulását. Az ellenforradalom leverése utána népi demokrácia ellen kijelentéseket tett. Tehát ez elég a totális szabadságkorlátozásra.” A feleségemre ugyanez, őneki is így írták szegénykének. Őneki is ugyanezt adták. Minden vasárnap be kellett menni személyesen a rendőrségre. Amikor fél 11-kor vagy 11-kor a tisztességes emberek mentek a templomba, akkor, mi mint az utcai kurvák mentünk a rendőrségre jelentkezni, hogy itthon vagyunk, nem szöktünk meg. A megalázásoknak a sorozata. Azért mondtam a kezdettől kezdve, az egész úgy volt felépítve, hogy anyagilag tönkretenni, erkölcsileg tönkretenni, lehetőleg mindenben korlátozni. Ezt is érdekes elolvasni. Indoklás. A rendelkezésre álló adatokból megállapítást nyert, hogy a nevezett személy az ellenforradalom idején az ellenforradalmárok célkitűzéseit támogatta, és azt helyesnek tartotta. Az ellenforradalom leverése utáni időszakban és jelenleg is összeférhetetlen természetű (*Ábrám Ferenc, Celldömlök*).

Az elhelyezkedésben, a tudásának megfelelő munkakör betöltésében mindenkit gátoltak.

Harmincegy helyen voltam, sehol nem vettek föl. S akkor az egyik volt rabtársam, akivel már addigra eléggé – jóval előbb szabadult – jóban voltunk. Hadd a fenébe, te úgy se fogsz tudni elhelyezkedni mint tervező, odaviszlek abba a szövetkezetbe, ahol én dolgozom, ott hivatalosan segédmunkás leszel, nekünk is kell egy villanyszerelő csoportvezető, hát azt fogod vinni. Aztán így is történt. És hát így kezdtem egy kicsit egyenesbe jönni, de hát állandóan figyeltek, állandóan figyeltek, annyira, hogy amikor lejárt a tíz év, akkor el tudtam helyezkedni a Ganzba, és egyik alkalommal megyek föl, s az íróasztalomhoz, a középső fiókhhoz nem volt kulcs. De engem nem is zavart. Akarom kinyitni, és nem tudtam kinyitni. Mikor átkutatták az asztalt, elfelejtették, hogy nyitva vagy zárva kapták, aztán ők bezárták (*Vanek Béla, Budapest*).

Ahogy szabadultam, az egyik első ténykedésem az volt, hogy szépen kiballagtam az egyetemre, és bementem a dékáni hivatalba, hogy kérelmezem a visszavételemet, ti. a jogerős bírósági ítélet azzal a jogi következménnyel járt, hogy engem automatikusan kivágtak az ország összes felsőfokú oktatási intézményéből. Meg is kaptam ennek a végzését. Szegény Kálmán Béla írta alá, derék professzor volt, akkor éppen ő volt a dékán. Aláírta, hát nem tehetett mást. Nos, közölték velem, hogy a minisztérium illetékes ennek az eldöntésében, hogy széna-e, vagy szalma. Hát közben elhelyezkedtem segédmunkásként, hogy ne a szüleim nyakán lebzseljek, és megírom a leveletem a minisztériumba, közbe hetek, hónapok telnek el. Hosszú idő (*Buda Ferenc, Debrecen*).

Egy évig akárhová mentem, sehol nem fogadtak. Egy év után Kisvárdára mentem segédmunkásnak. Oszlopot állítottunk, gödröt ástunk, s pajtában aludtunk, szénában, nyári időszak volt. Két hónap után bevitték az irodára, s műszaki nyilvántartó lettem. Akkor azt mondta: Idefigyelj, Jancsi, én benntartalak,

de ha a pártbizottságtól szólnak, el kell bocsássalak. Azt javaslom, szerezzed meg a villanszerelő szakmunkás-bizonyítványt, azt senki nem nézi. Tényleg '62-ben megszereztem a villanszerelő képesítést, akkor '63-ban indult Nyíregyházán ez villamos ipari technikum, jelentkeztem, a jelentkezési lapon volt egy kérdés: Volt-e internálva? Azt írtam rá, hogy nem! Így vettek fel a technikumba (*Végső János, Baktalórántbáza*).

Segédmunkás voltam, igen. Sokfele voltam segédmunkás. Dolgoztam faipari üzemben, vasipari üzemben, építkezésen... Igazában mindegyik helyen jóban voltam az emberekkel, mert az voltam, mint a többiek. Ha valami bajom volt, kiálltak mellettem, csakugyan volt ilyen valaha, nem tudom, most van-e, hogy munkás szolidáris. Valóban volt ilyen. Igen, igen. De azt mindenki tudta rólam, hogy más céljaim is vannak a munkapadon meg a szalagfűrészen meg a vegyítős üvegeken kívül, sose titkoltam el, és ők is ezt kívánták nekem, hogy elérjem. Hát öt év telt el segédmunkási státusban, amidőn természetesen a tanulmányaimat sem folytathattam (*Buda Ferenc, Debrecen*).

Az egyház, pontosabban Bartha Tibor nem volt hajlandó engem a fennálló törvény ellenére visszafogadni a lelkészi szolgálatba, kénytelen voltam elmenni mérnök mellé figuránsnak, a feleségem a sárospataki gimnáziumban tanított. Aztán lett belőlem kubikus a Bodroglóközben, ez nem volt megalázó a számomra, hanem kétszer annyi fizetést kaphattam, mint amennyit kaptam a figuránsi tevékenységemért. Így lehetett eljutnom odáig, hogy felfedezték vízügyi berkekben, hogy egy értelmes fickó, akit kár volna arra használni, hogy itt fizikai munkán gyötörje magát, elküldtek tanulni. Így lettem először technikus, utána elküldtek Bajára, hogy üzemmérnök legyek, majd amikor már tervezési munkákat végeztem, akkor elküldtek a műszaki egyetemre, hogy ott egészítsem ki a tanulmányaimat (*Bán István, Nyíregyháza*).

Csak segédmunkásnak alkalmaztak, technikusnak különböző címeiken, főleg vidéki munkálatra. Nem voltam szem előtt, ahol nem hallották a nevemet, terepfelvételeket, térképezéseket, térképfelvételeket csináltunk. Nagyon jó társaság, általában papok, katonatisztek társaságában, akik szintén hát ugye, nem tudtak álláshoz jutni a származásuk vagy a múltjuk miatt. A tíz év letelt, és akkor újra kellett kérvényeznem azt, hogy töröljék a büntetést, a Legfelsőbb Ügyészségtől jött a válasz, hogy nem találnak jogosultnak arra, hogy töröljék a büntetésemet. Tehát maradtam mindvégig megpecsételt, osztályidegen, hazaáruló és az ellenforradalmár. Ez volt az én titulusom. Szerencsémre a tíz év után megint enyhült egy kicsit a politikai helyzet, így aztán elkezdhettem a számlétron előbb az építőiparban a tevékenységemet. Előbb a kivitelezésnél, technikus építészvezető, előkészítő-osztályvezető, míg főmérnökként sikerült aztán fölverekednem magamat, majd egy szövetkezethez mentem el beruházási osztályvezetőnek, ahol négy év tevékenység után az ugyancsak volt ávos ezredes igazgatónk, ezekkel mindig meg voltam áldva, közölte, hogyha nem iratkozom be a marxista-leninista egyetemre, amit Pesten foxi-maxinak tituláltak, akkor sajnos, nem tudja biztosítani se a fizetésemet, se az állásomat, mert hát most ugye vegyem tekin-

tetbe, hogy ismét egy baloldali eltolódás van. Erre közöltem vele, hogy én hamarabb fogok Németországban utcát söprögetni, mintsem hogy a foxi-maxira elmenjek. 51 éves koromban. Ezen jót nevettek, és én két hónap múlva már nem is voltam Magyarországon, kijöttem családommal disszidensként ide Németországba (*Bürger Ede, Budapest–Achafenburg*).

Egyszer csak kopogtatnak nálunk, kint otthon. És kit látnak szemeim, az orvost, akivel a bátyám volt együtt, s abban voltunk, hogy kimentek Kaliforniába. Képzeld el – azt mondja –, hogy mi történt december 6-án. Az egész kórházat, az egész kórház személyzetét bevitték kihallgatásra a Tóth Ilona-ügyben, hogy ráfogták arra, hogy elinjekciózott egy ávós katonát a másvilágra, s hogy ez végett az egész személyzetet letartóztatták, és benntartották három hétig. Mindenkit kihallgattak, és többek között tőle visszavették az orvosi diplomáját, és azért jött ki most, mert munkát kellett neki keresni, Szegeden pincéreskedik (*Csonka Józsefné Horváth Teréz, Sydney*).

Gyakorlatilag 1962 őszéig, tehát kb. majdnem hat évig nem tudtam dolgozni, és csak akkor tudtam visszakerülni. Letettem az ügyvédi vizsgát, de mindig a legrosszabb feltételek között. Én sosem voltam kommunista, és nem engedtem '56 után, nemcsak, hogy a titkosszolgálatok szolgálatába nem álltam, hanem nem is engedtem, tehát nem mondtam azt, amit tőlem vártak volna, hogy én utólag belátom azt, hogy a Szovjetunió beavatkozása indokolt volt. Hát erre nem voltam hajlandó, és emiatt nagyon nehéz helyzetem volt (*Balog Elemér, Budapest–München*).

És micsoda pazarlás a tehetségekkel! Becsapták az országot, a hazát, az emberiséget! Többre termelt embereket nyomtak le a sárba, aláztak meg, taszítottak teljes tehetetlenségbe.

Bede László itt tanársegéd volt, rendkívül tehetséges tanársegéd, aki gyakorlatilag egyik pillanatról a másikra lépett a történelem színpadára, és tudósból vált politikussá, okosan érvelő vitapartnerre, higgadt emberré, és őt külön perben ítélték el, még '57 májusában, ez volt az első nagy politikai per, tudniillik az egyetemi hallgatókat akarták megfélemlíteni vele, a tárgyalásra még el mertünk menni, ott voltunk mi is, 15 évet kapott első fokon, másodfokon lejjebb vitték az ítéletét, szabadulása után segédmunkás volt, munkájában sokáig nem foglalkoztatták, a vegyész laboratóriumban volt segédmunkás, úgy kezdett el kutatni, s tudományos beosztás nélkül nagyon jelentős gyógyszervegyész kutatásokat végzett. Garab Imre kiváló képességű fiatal katonatiszt volt, aki az Irodalmi Újságot olvasta, sok parasztfiú volt a katonái között, tudta, hogy mi történik, az első pillanatban tagadta meg a fegyveres fellépést, s ő volt az, aki a rendet és bizalmat megteremtette, az ávéházakat felszámolta, leszerelték, börtönbe került, életfogytiglanit kapott, halált kért rá az ügyész, az amnesztiák során szabadult, segédmunkás lett, nehéz fizikai munkát végzett, képzésében elektromérnök volt, soha nem került vissza, és így élte le az életét Budapesten. Azt hiszem... Rehabilitálták a változás után, de többet a katonaruháját nem vette fel. Meggyalázták és... Aztán volt még egy másik nagyon érdekes figurája a debreceni forradalomnak, Beke László. A dohánygyári

munkástanács vezetője volt, ő volt ennek a decemberi sztrájknak a megszervezője, őt ítélték el 15 évre, ő töltött legtöbb évet Debrecenből börtönben, csak a nagy amnesztiával szabadult, ő is kisebb beosztással soha vissza nem kerülhetett, és ő is a rendszerváltás után elég hamar elment (*Filep István, Debrecen*).

Én '56. december 27-én öcsémmel Sarkadra utaztam, akkor még ő szabad volt, János napja, édesapám neve napja, az én névnapom, s egyébként is karácsony harmadnapja volt. Jövünk hazafelé, s a rádióban a következőt mondják be. A minisztertanács tegnapi ülésén azonnali hatállyal fölmentették Márton Jánost, az országos Tervhivatal elnökhelyettesét és Simonovics Istvánt, az egészségügyi minisztérium államtitkárát. Akkor éreztem, hogy ott komolyabb problémák adódnak, s valamit kell én is tennem, de semmi különösebb nem jutott eszembe, visszafelé bementem valami bútoreladó vállalatba, ami útba esett nekem gyalog, ahogy mentem haza, és kérdeztem, hogy van-e föl vétel. És akkor végignéztek rajtam, fekete nagykabát, fehér ing, nyakkendő, minden, alulról felülről, s azt mondja, ne haragudjon, ahogy nézem, itten önnek való munkahely nem igen akad. Hát mondom, még elég jó erőben érzem magam, hogy tudjak... Egy helyen hiányzik egy rakodómunkás. A harmadik álláshelyen van. Megyek oda. Kinéz valaki. Márton János? Mondom, igen. Azt mondja, hát hogy kerültél ide? Mondom kirúgtak az állásomból, s keresek valamit. Azt mondja: holnap reggel menjek. Nahát hazamentem, s anyósomnak egy régi ruházatot kellett összeszedni, s akkor megjelentem (*Márton János, Budapest*).

Utána segédmunkás voltam, dolgoztam, a két kezemmel, és nyíltan vállaltam, hogy ez vagyok, és számomra a forradalom forradalom, ha tetszik, ha nem, akinek nem, nem. Hát ilyen állásfoglalásra nyilván nem lehettem csak segédmunkás. Hat évet két hónapot ültem le, és a jogfolytonosságom elveszett, másodszer az orvosegyetemhez ahhoz teljes anyagi függetlenség kellett volna. Az meg nekem nem volt. Semmilyen vonalon nem volt segítségem. Mindent megtanultam. Akármilyen üzemben vagy akárhol dolgoztam, ott ahol volt egy targoncavezető, egy daruvezető, egy autószerelő tanfolyam, mindent elvégeztem, és tanultam. S ahogy szakmákat szereztem, sokat tudtam, de érvényesülni nem engedtek. Ott helyileg mindenütt ki akartak nevezni, de mások megakadályozták. Jó, hogy odajött a körzeti rendőröm, Józsi, jelentést kell rólad írnom. Írjuk meg ketten! Jöttek a munkahelyekre mindenüvé. Egy pillanatra nem hagytak magamra (*Rácz József Sándor, Budapest*).

Figyeltették is a volt politikai foglyokat. Figyeltek mindenkit, készültek a jelentések. A rendszer nem tagadta meg önmagát.

Velem együtt rabtársam volt Pozsár István, egyetemi hallgató volt, őt is elítélték, ő valahogy 1–2 évvel hamarabb szabadult énnálam, s a Révai Nyomdában volt idegen nyelvű korrektor. És ő mikor kiszabadult, azonnal ment ki az anyósoméhoz, pedig nem is voltunk vele egy cellában, s minduntalan azt akarta megtudni, hogy a bátyám kivel tartja a kapcsolatot. Anyósoméktól érdeklődött. Honnan

tudjuk, hogy kivel. Mondták, hogy hol dolgozik, de hogy kapcsolatot kivel tart, fogalmuk sincs. Ez a Pozsár István a Révai Nyomdában elhelyezett engem idegen nyelvű korrektornak. Akkor mellette voltam, minden mozdulatomat tudta, hogy mikor mit csinálok. Később kiderült, hogy ő rám volt állítva. Tehát minek hívják ezeket: ügynök volt. Tulajdonképpen őt ügynökként használták velem szemben. Gondolom, már a börtönben elkezdte a besúgást, és aztán folytatta (*Márton András, Budapest*).

Volt két ávós beépített osztálytársunk, Huszár Ferenc, aki őrnagy volt, amikor hozzánk bekerült, és Gaál. És mi tudtuk, hogy vannak beépítettek, s az érettségi találkozónkon legutóbb fölolvastuk a kikért jelentéseiket, mert nagyon jó osztálykrónika volt, minden napunkról jelentettek. Antall József tanár úr inkább olyankor a ráutaló magatartással tanított minket. Azzal, hogy a tankönyvet nem vette figyelembe. De egyszerűen nem engedhette meg magának statárium idején, miközben két ávós tiszt osztálytársunk volt, hogy nyíltan beszéljen. Ez a helyzet nem olyan volt. Ez középiskola volt, s nyíltan pisztolyt viselt az igazgatóhelyettes, azzal felügyelt a szünetekben, és hát a mi osztályunkba hirtelenjében beírtak két ávós gyereket. Ez egy olyan abszurd világ volt, erre mondják, kaland az volt, hogy itt maradtunk Magyarországon (*Sárközy Csaba, Budapest*).

És lassan elhalt a szó, a nyílt emlékezés is. Csak a lelkekben őrizték a történetek emlékét, még egymás között is féltek beszélni az emberek.

Tehát én nem meséltem ezeket az '56-os dolgokat, s a gyerekeim bizony csak azt tudták, hogy mi erre büszkék vagyunk. De nem a részleteket. Ez egy másik dolog. Legfeljebb azt mondhatták el az iskolában, hogy a szüleim büszkék arra, hogy az apja... Nagyon érdekes volt, ahol mi laktunk, volt egy ávós kaszárnya. Andris örök lázadó volt, s mikor elvitték az apját, nagy szomorúan jött haza, hogy mondják a rendőr bácsik, hogyha elvitték az apját, akkor az azért van, mert... Nagyon meg voltam ijedve, ez még '57-ben volt, most mit csináljak. Azt sem mondhattam, hogy miért, de azt sem akartam, hogy a gyerek azt érezze, hogy becstelen ember az apja. Elhívtam Mann Lajos barátomat, az okosan mesélt Kossuthról meg Táncsicsról, mit tudom én kiről, s a gyerek rögtön büszke lett. Anélkül, hogy magyarázta volna a konkrét dolgokat, de mondta neki, hogy Kossuth is ült, Táncsics is ült, elsorolta a nagy embereket, akik börtönben voltak... És megnyugodott (*Varga Domokosné Stoze Magda, Budapest*).

Kóróczy Zoltán, aki a gépipari diákok perében volt, elmondta, hogy börtönben volt, bezárták, soha nem beszélt a lányának. Úgy nem beszélt a gyerekeinek a vele történekről, mint ahogy az ő édesapja nem beszélt a malenkij robotról. A félelem! Az emberek annyira figyelték az '56-osokat, hogy igyekeztek mindent eltitkolni, legalább a gyereke ne tudja. Ezt mondta el nekem Göröm Imre is, hogy soha nem mondták a lányának, hogy katonatiszt volt, s hogy '56-ban a forradalomban részt vett. És a lánya kezdte mondani egyszer, az előző rendszerben, hogy apu, hát ez nem így volt, ezek hazudnak, hát '56-ban nem így volt! Tehát a hall-

gatás! Én rengeteg olyan embert ismertem, akiről nem tudtam, hogy '56-os múltja van. Például van egy festőművész ember, Bíró Lajos. Nagyon jó barátom volt tíz éven keresztül, s egyszer úgy tudtam meg, hogy ő is börtönben volt, hogy a testvéremmel voltunk, s az utcán összetalálkoztak. S kérdem, hogy honnan ismered Bíró Lajost? Vácról! Vagy volt egy debreceni, aki a Corvin közti felkelő csoport tagja volt. Nem ítélték el, srác volt. És csak 89 után mondta el nekem, hogy tagja volt a csoportnak (*Filep István, Debrecen*).

En nem is a szovjetet említeném első helyen. Az a nemzetközi erő, amely a magyarok kivégzésében segédkezett, az '56-os forradalom leverése után erősödött fel, kapott lehetőséget. Kádár csak egy eszköz volt annak a gépezetnek a kezében, Kádár csak nevét adta ehhez a gyilkossághoz (*Rácz Sándor, Budapest*).

Hát a kommunizmusnak is ez volt a lényege ugye, hogy minden olyan törekvést, amely a legkisebb mértékekig is a párt gyengeségét okozná, azt lehetőleg, lehetőleg a csírájában el lehessen folytatni. Hát azért történhetett meg Magyarországon az, hogy olyan besúgó rendszer alakult ki, a három per hármastól a három per kettes, a három, a jó Isten tudja, hányféle variációja van ennek a titkosszolgálati műveletsornak. Tulajdonképpen a fél ország egymás ellen be volt szervezve. Senki se tudta, hogy ki kivel van, hol lehet megnyilatkozni, és ez volt a cél, tehát ha valaki nyilatkozott, arról már 48 órán belül a legfelsőbb vezető is tudta, hogy ez az ember veszélyes, ez ellen fokozott védelmet kell biztosítani. Ez történt meg énvelem is, amikor '63-ba szabadultam, közölték a vállalatomnál, hogy a rendőrség az nem járul hozzá ahhoz, hogy én budapesti munkahelyen dolgozzam. Ezért kellett nekem levonulnom Miskolcra, mert én egy veszélyes ember voltam az ő szemükben. Hát a veszélyt nem tudom mi jelentette, ők tudják, olyan veszélyt jelentettem, hogy még Budapesten dolgoznom sem lehetett, így kerültem Miskolcra, de hát ez egy ilyen rendszer volt, sajnos (*Forgách Ferenc, Budapest*).

Ravasz Pistit, az egyetemi hallgatót lelőtték, és meghalt a salgótarjáni vérengzéskor. Tehetséges fiú volt, nagyon jó költő lett volna belőle. Az apja a közgazdasági technikum igazgatója volt, tanított, iskolanap volt. Vitték volna a kórházba, de látták, hogy addig meghal, és bevitték az apjához, és letették az íróasztalra. Megye be a sógornó, mert a férje ott tanított, s annyit mondott, hogy ilyent csinálni! Hát ez a Pisti! Hát ez mit ártott a rendszernek? Egy hónap múlva kirúgták az állásából. És sehol nem kapott munkahelyet éveken keresztül, mert mindig be volt írva, hogy az ötvenhatos események mellé állt. Ez volt a megtorlás! (*Szabóné Erzsike, Salgótarján*).

* * *

Vajon rajzolta-e meg már valaki Krisztus igazi arcát? A jóságában megbüntettetett? A szelídségéért megkínzottat? A szenvedésben is mosolygót?

Vajon megrajzolta-e már valaki Krisztus hiteles arcát?

A nemzet hiteles arcát?

Egy nemzetét, mely a kínok völgyébe taszítottat, tövisbozótba hajtattat, s ott, a tövisek között találta meg önmagát, ébredt önmagára, s onnan indult el Jeruzsálem felé...

És keresztre feszítettet!

Az emberek félelménél csak a hatalom félelme volt nagyobb. Félt a szabad gondolatától, félt a véleménynyilvánítástól, félt egyáltalán attól, hogy léteznek még olyan emberek az országban, akik tenni mertek, akik lázadni mertek, és nehogy! Nehogy véleményt nyilvánítsanak, nehogy ébresszenek, nehogy szórni merjék újra a fényt, terjesszék, terjeszteni merjék a világosságot! Nehogy oszlatni merjék, oszlassák a sötétséget! Ezért kellett hogy tovább éljen a megfélemlítettség, ezért kellett konszolidálódjék a rettegés, ezért kellett – hogy ezt a rendszert éltetni lehessen tovább – a hatalmas besúgó had, az egész ország, az egész nemzet lealacsonyítása, gerincének meggörbítése, ezért kellett az óriási árvéghás hálózat. Ezért kellett a III/III-asok, s azokat beszervező, szegyenkalodába hajtó III/II-esek és a III/I-esek.

Puba diktatúra!

Megtorlás volt még ez is? Talán már nem! Ez volt a rendszer igazi arca. Önmaga arcát mutatta meg ezzel a rendszer. És – sajnos – önmaga elvesztését, önmaga szelíd arcának az összemocskolódását, rozsdával foltosítottságát mutatta meg a nemzet.

Miskolcra kerültem a Tüzeléstechnikai Kutató Intézetbe. Odajött látogatóba Hruscsov, s akkor engem behívott a rendőrség. Jónéhányunkat behívták. Kijött egy rendőr, beültettek a rendőrkocsiba, bevitték a rendőrségre, és a napot ott kellett tölteni. Ott összejöttünk jó páran, mikor összeszedtek bennünket, nehogy valami kárt tegyünk a nagy vezetőkben. Az embernek esze ágában sem volt ilyesmi, '56-ban sem, de pláne utána. De ők azért félték. Tartottak tőlünk! (*dr. Hevessy József, Debrecen*).

Tulajdonképpen 28 hónapot ültem, és a fennmaradó részt, azt pedig minden hónapban kellett jelentkezni a rendőrségen, és hogyha el akartam hagyni Szekszárdot, akkor be kellett menni, s engedélyt kérni, hogy a szüleimet meglátogassam, vagy a nagyszüleimet. S közben már dolgoztam. Vissza akartam menni, s nem vettek vissza, mert politikailag nem felelek meg mint betegápoló, úgy hogy aztán sikerült a városgazdálkodási vállalathoz kerülni, s ott pedig a temetőben utat kapáltam szeptemberig, akkor lejárt a szerződés, nem hosszabbították meg, s így egyáltalán Szekszárdon semmi esélyem nem volt, hogy dolgozzam, és akkor kerültem aztán fel Budapestre. Ottan bizony ugye önéletrajzot kellett írni, azt be kellett írni, hogy milyen politikai büntetésem van, aztán vagy fővettek, vagy ha nem vettek föl, akkor közölték, hogy sajnos nem tudnak felvenni. Szóval elég nehéz időket éltem meg. Na aztán hát az égvilágon nem csináltam semmit attól kezdve, sajnos hallgattam jóapámra, jóapám azt mondta, hogy az oroszok kimennek, nem lesz semmi, és így, úgy, amúgy, mert én szerettem volna kijönni és tovább tanulni, na osztán '68-ban sikerült Allattenyésztési Kutató Intézetbe kerülni, s '68-ban sikerült az általános mezőgazdasági technikumot elvégezni, úgyhogy ez a végzettségem, a hivatásos jogosítványt is megszereztem, a gyors- és gépirői tanfolyamot is elvégeztem, állandóan dolgoztam, mert dolgozni kellett, és amellet hát tanultam (*Bárány Eszter, Szekszárd–Nürnberg*).

Hetvenhétben be akartak szervezni spiclinek, hát lehet, hogy már nem ez a történet, az egy másik dolog... Akkor már valószínűleg már egy kicsivel enyhébben mentek ezek a dolgok. Zsarolni nem zsaroltak semmivel. Végeredményben, csak három találkozás volt, megvoltak az ő helyeik, ahová az embereket meghívták. Az Andrássy út 70-ben, van ott egy cukrászda, valamikor Különlegeségi cukrászda volt a neve. Állítólag az Andrássy út 60. és az Andrássy út 70. között alagút-összeköttetés is volt, és hát előszeretettel hívták ide az embereket, s valószínű az egész cukrászdaszemélyzet mind a Belügyminisztérium embere volt. A harmadik találkozás a Gellért szálló mellett a Szeged étteremben történt, és hát a végén – nem volt könnyű, de azt hiszem, mindig ki kellett állnom, ha egyszer beadom a derekam. Elég világossá tették, hogy nem lehet tőlük olyan könnyen megszabadulni. Ezért mondják sokan, hogy aláírtam, de én nem jelentettem. Ez nem nagyon mehetett, és nem nagyon hihető dolog. Egyértelművé tették ezt nekem is. Ha valaki roncsa lesz, és nem tudják már használni, akkor esetleg kienyegedik a karmaik közül. De azt az úgynevezett 6-os kartont azért kiállították rólam. Hát az egy adatlap, amire fel van írva az illető neve, személyi adatai, meg nem tudom micsoda, s fölül, a beszerzés időpontjánál: meghíúsult. Azt írták oda énnálam. Beírták azt, hogy én lélektanilag alkalmatlannak tartom magam az ilyen feladatra. És ez úgy nagyjából, ahogy én ott elmondtam, úgy is szerepel a meghíúsulásnak az okaként (*Febér Tibor, Szeged*).

Csináltunk egy négyes asztaltársaságot, ahol a Mécs volt az egyik tag, a Rác Sándor a másik, a harmadik ez a Péterffy, aztán én. Erről Péterffy nevéről kiderült később, hogy ő volt a besúgó. Ő volt a Festő fedőnevű úr. Már 90 után meg tudtam kapni egy papírt. Felsorol minket, aztán: „veszélyes személyek 1974. aug. első napjaiban Budapest. I. ker. Országház út 6. szám alatt Festő fedőnév Bmv lakásán összejövetelt, megbeszélést terveznek. A találkozó összejövetelt fel kívánjuk használni arra, hogy Festő fedőnév hálózatunk a két veszélyes ellenséges személlyel irányított beszélgetést folytasson.” Az akció idejére „labda rendszabállyal ellátni az összejövetelen elhangzott beszélgetés rögzítésének a dokumentálására. Vanek Béla, Budapest. Tervező mérnök a Ganz Villamossági Művekben államtitok jogtalan megszerzése és fegyverrejtegetés büntette miatt, 1959-ben a Legfelsőbb Bíróság 10 év börtönbüntetésre ítélte. A börtönből '69-ben szabadult. Mint veszélyes ellenséges személyt tartjuk szoros ellenőrzés alatt”. Ellenséges beállítottságú, s részt vesz „a Rác Sándor körül kialakult laza csoportosulásban. A fentiek alapján kérjük engedélyezni a Labda rendszabály alkalmazását és felszerelését.” A labda az lehallgatás. Akkor itt van két név, Rajnóczai József rendőr alezredes. Ide van írva. Engedélyezem. S a labda annyira működött, hogy én végeredményben sok olyan iratot megkaptam, amelyek ennek a Festő fedőnevűnek a beszélgetések visszaadásáról szóltak a 3/3-as ügyosztály számára. Minden negyedévben másnak a lakásán jöttünk össze, és hát beszélgettünk. Most abban az időben én a Mécsről kifejezetten jó véleménnyel voltam egy ideig. Egy idő után egészen furcsa dolgokat tapasztaltam, ami oda vezetett, hogy én már '88-ban meg is szakítottam vele a kapcsolatom. Ez a Péterffy ez meg meghalt közben, a harmadik infarktus vitte el, de én el tudom képzelni, hogy azért nem volt mindegy neki az, hogy jelentgetnie kel-

lett. Amiket én olvastam az ő jelentéseiből, azokban nem talált ki semmit. Nagyjából azt adta vissza, amit mondtam én, meg elég semleges dolgokat mondott. Viszont a Krassó Györgyről adott jelentéseiben kifejezett hazugságok voltak. Őt is megfigyelték, mint engem. Krassóról hazug jelentéseket adott le Péterffy (*Vanek Béla, Budapest*).

Ez úgy ment, hogy kirendelt engem a rendőrkapitány úr a Mesteri felé vezető út melletti bozótos fás árokhoz, tehát a közútra merőlegesen befele. Az utasítás a telefonon úgy szólt, hogy gyalog jöjjön, senkit ne hozzon magával, ennél az allénál jöjjön be, majd ott várom. Egy méterrel elébb állt az autója, ő bent a bokrokban várt engemet felhúzott fegyverrel, pisztollyal a kezében, és akkor kezdődött a fasírozás, ugye. Fenyegetés, hogy a felesége, maga meg elrohad a börtönben, a felesége megőrül, a kölykeivel meg így lesz meg úgy lesz. Ez így ment hónapokig. A védekezésem az volt, hogy jó barátainnak, akik azóta meghaltak, sógoromnak, a bányamérnöknek, akkor itt volt egy iparművész, Rác Imre bácsi, azóta meghalt, teljesen mindegy, mindenkinek elmondtam, hogy ezek a dolgok folynak. A szerencsém az volt, ezt nyugodtan, nyíltan kijelentem, hogy ezt a disznó frátert elhelyezték Szombathelyre magasabb állásba, s egy olyan rendőrtiszt került itt a kapitányi beosztásba, akinek egy környékbeli falusi parasztlány volt a felesége. Kapitány Tibor – ez volt a neve – engem behívatott, és azt kérdezte tőlem, hogy maga tényleg akarja ezt csinálni? Mondtam, úgy nézek én ki, mint aki ezt akarja csinálni? S abban a pillanatban vége lett. Különben ugyanúgy aláíratnak volna velem, mint ahogy másokkal, mint ahogy Csurkával vagy akárkit mondhatnék, aláíratnak, és soha nem vizsgálja azt senki, hogy milyen körülmények között történt. Én már néhány embertől megkérdeztem, ha őt megfenyegetik azzal, hogy a feleségét tönkreteszik, vagy a gyerekeit tönkreteszik, aláírt volna? Azt nem keresik, hogy ki íratott alá, milyen körülmények között. Én esküszöm rá, ha akkor ezt a pasast nem váltják le, holtbiztos, hogy máma én is rajta vagyok az ügynöklistán. Nem tudtam volna megállni, nem tudtam volna kockáztatni azok után a tapasztalatok után, amiket végigéltem a fogdájukban, nem tudtam volna elhinni, hogy valóban nem fogják-e végigcsinálni a feleségemmel meg a családommal azt, amivel fenyegetnek. És így nem lettem ügynök, egyébként biztos, hogy az lettem volna. Az aztán egy más kérdés, hogy mit jelentettem volna, vagy nem jelentettem volna (*Ábrahám Ferenc, Szombathely*).

Ez alatt a három évtized alatt három püspök, esperesek és lelkészek írták rólam a jelentéseiket. Mit mondtam, mit csinálok, merre járok. Ők figyeltek meg. De ez így egyszerű volna a kép számára, hogy engem figyelnek. Nem. A feleségemet és a négy gyermekemet is figyelték. A miskolci esperes jelenti, hogy a gyermekeim ifjúsági órára, gyermek-istentiszteletre járnak a miskolci deszkateplomba. Pedig a Bán felesége pedagógus! És mégis templomba járattja a gyerekeit. Kérem szépen akkor, amikor Ön felteszi a kérdést, hogy miért fordulok én szembe ezzel az egyházvezetéssel, és miért fontos a számomra négyszáz személynek a besúgó tevékenysége, akkor képzelje el, úgy jelentkezik az egyik egyházi tisztviselő, a 3/3 osztályon: Én jól ismerem Bánt. Jó viszonyban vagyok vele. Tudok hatni rá, hogy nyilatkozzék a felfogásáról bizalmasan. Engem vegyenek fel 3/3-as ügynöknek, hogy én Bánról jelentéseket küldjek. Megvan másolatban, aláírásával. Még akkor nem volt ügynök. Aztán miután felvették, elnevezték Kazinczynak, és Kazinczy László ügynökként tette a jelentéseit. Az énrólam szóló

jelentéseket. Van olyan, aki valahol messze a Tiszánál, egy kis községben a jobb par-
ton tevékenykedett, s hogy kiengedjék Svájcba tanulni, ezzel a módszerrel jelentkezett
be, hogy ő engem jól ismer, jó barátságban vagyunk, és ezen a réven a közelemben tud
férkőzni, hadd lehessen ő ügynök, s mint ügynököt engedjék ki Svájcba. Tehát ké-
rem, szépen nem beszélek mellé. Dokumentumaim vannak. (*Bán István, Nyíregyháza*).

Tudok olyant is, apámnak jó barátja volt a börtönben, őt szervezték be apám-
ra, ők mind a ketten tudták, megegyeztek, és apámról kellett írni mindig a jelen-
téseket, amit közösen írtak. Amikor ez nem nagyon ment, és minden áron föl
akarta számolni a rendőrségi kapcsolatot, amit nem nagyon hagytak, elköltözött
arrébb – már a hatvanak évek elején – az akkori jugoszláv határ mellé, majd egy-
szer megszökött. Aztán nagyon hamar meghalt Svájcban (*Péter József, Veszprém*).

Énnekem a legnagyobb bűnöm az volt, amikor leszereltem, mindenáron be
akartak léptetni a pártba. Akkor a füredi hajógyárban dolgoztam, és nem léptem
be, és az lett a bűnöm, se órabér, se jutalom, semmi az égvilágon nem volt. Aki
belépett az mind vagy csoportvezető, vagy valahova kinevezték. Tudtuk, most ez
lépett be, most az lépett be, mert egyik napról a másik napra kiemelték (*Brenner
Imre, Fűzfő–Veszprém*).

Fiatal életeket tört keresztbe a kor. A megölt fiúnak Kamilla volt a szerelme...
Azóta is egyedül van. Nem, nem beszélt róla soha. Fájdalmas pont, egyszerűen
nem akarja. Bezárkózott magába. A sógornóm is áldozata lett, mert soha-soha
nem tudott aztán elhelyezkedni. Bizony lehet, az egész életét kerékbetörte ez
a világ (*Szabóné Erzsike, Salgótarján*).☒